

HUMO LUDENS ACADEMICUS

Hans Bosselaar & Duco Bannink

Fragment uit het leven van een copromotor

Tijdens een voortgangsgesprek zitten Willem en ik samen met een promovendus, die onlangs zijn nieuwste hoofdstuk heeft toegemailed. Hij zit er zelfverzekerd bij. Hij heeft alles gedaan wat Willem hem bij de vorige bespreking had voorgesteld: zijn perspectief een nieuwe wending gegeven en die wending, vindt hijzelf, haarscherp uitgewerkt en theoretisch onderbouwd. Het hoofdstuk is zo goed als af. Willem opent de bespreking. Na de nodige complimenten pakt hij het stuk erbij. In de kantlijn staat een flink aantal onleesbare krabbels. Willem zet zijn bril af en houdt de print dichtbij zijn ogen. Er valt een stilte, terwijl Willem zijn krabbels op de pagina's bekijkt. Dan breekt hij de stilte. "Je bent een heel stuk op weg", zegt hij. "Je verhaal klopt, hoewel het nog wel wat aanscherping kan gebruiken". Zijn stem is niet kritisch, eerder enthousiast. "Kijk", zegt hij, "we hebben het eerder gehad over rouw en schuld, als samenhangend begrippenpaar. Dat is wat jouw betoog zo interessant maakt, ook sociologisch. Neem het werk van Kübler-Ross en Kessler. Dat zou hier heel goed passen". De promovendus schrikt zich een ongeluk. "Maar, maar, hè? ... ik begrijp je niet", stamelt hij, terwijl hij rood aanloopt en zijn lip begint te trillen. "Dat van die rouw, dat zou ik er toch juist uitlaten?"

Het is Willem Trommel ten voeten uit. Willem de denker, maar ook de man die kansen ziet. Die promovendi, maar ook collega's, managers en bestuurders voortdurend uitdaagt geen genoegen te nemen met de eerste versie van de waarheid. En ook niet de volgende, of de daaropvolgende. Niet altijd even gemakkelijk voor zijn omgeving; uitdagend, soms provocerend, maar altijd inspirerend (zoals ook deze promovendus later zal beamen).

Dit is wat u ook zult lezen in dit Liber Amicorum dat verschijnt ter gelegenheid van het emeritaat van Willem Trommel. De bundel is geschreven door collega's, oud-collega's, promovendi en anderen met wie Willem in de loop der jaren heeft samengewerkt. Het zijn mensen die hem kennen als wetenschapper, als gesprekspartner, als gids in het denken over bestuur en samenleven, en vaak ook als vriend. Hun bijdragen vormen samen geen beschouwing over zijn volledige werk, maar een reeks reflecties op wat Willem voor de bestuurskunde en voor hun eigen ontwikkeling heeft betekend.

Waarnemen als ambacht

Met dit boek komt de karakteristieke manier van kijken en denken van Willem nog eens helder in beeld. We vatten hem samen als 'waarnemen als ambacht'. Waarnemen is wat Willem betreft geen statische aangelegenheid, maar vraagt om voortdurende voeding en reflectie vanuit kunst, wetenschap, politiek, sport en zo meer. Het is een proces van verkenning, van uitwisseling en creatieve uitdaging. Waarnemen als het ambacht van de wetenschapper, overeenkomstig het werk van Richard Sennett, waarbij het niet alleen draait om het beheersen van een techniek, maar om de zorgvuldige toewijding aan het proces van doen en leren: 'crafting governance' als het ware. Dit is de manier waarop hij wetenschappers, maar ook zijn collega's en promovendi, uitdaagt om verder te kijken en dieper te denken. Op Willem is de term wetenschapper dan ook niet echt van toepassing. Het draait hem wellicht meer om de uitdaging en de schoonheid van het 'niet-weten,' van het onverwachte, het onbekende, dan om de zoektocht naar de waarheid. En dat gunt hij ook zijn omgeving, of beter gezegd, dat hoopt en verwacht hij van zijn omgeving.

In zijn werk klinkt de echo van Huizinga's spelende mens door, een figuur die in zijn boek *Veerkrachtig Bestuur* een eigen plaats krijgt. 'Spel' als intellectuele houding, waarin ruimte is voor het onverwachte, denkwegen en routines worden beproefd en perspectieven verschuiven. De spelende wetenschapper biedt geen pasklare antwoorden; hij opent het gesprek en nodigt uit tot diepgaande verkenning en ontdekking; arme promovendi.

In het spel is Willem kritisch op mensen, organisaties en overheden die, al dan niet ingegeven door toenemende complexiteit, niet blijven denken, reflecteren en hun feilbaarheid omarmen. Zijn werk is te lezen als een voortdurend pleidooi voor kritische bestuurskunde in de traditie van de *Frankfurter Schule*. Zijn analyse van het ‘gulzig bestuur’, dat in zijn oratie uit 2009 centraal staat, is hiervan een goed voorbeeld.

Opvallend is dat Willem, ondanks deze kritische en regelmatig provocerende benadering van het bestuur en de bestuurskunde, in zijn werk niet cynisch wordt. Integendeel: zeker in zijn laatste boek *Veerkrachtig bestuur* (2018), toont hij zich een optimistische geest die, juist in het onverwachte, de veerkracht van mensen en van de samenleving waarneemt. Wellicht tegen beter weten in, signaleert hij praktijken waarin mensen anders met complexiteit omgaan. Hij ontwaart *crafting communities*, waar oplossingen kunnen ontstaan zonder blauwdruk, in het stille werk van professionals en burgers die verbindingen leggen waar systemen dat niet kunnen. In hun veerkracht herkent hij een relationeel vermogen dat mensen en instituties in staat stelt om met onzekerheid en druk om te gaan. Crafting communities zijn geen technocratische oplossingen, maar aanwijzingen voor bredere onderstromen – bewegingen die inzichten bieden in wat samenlevingen mogelijk maken.

Deze positieve onderstroom gaat nooit ten koste van kritische aandacht. Willem weet dat niet iedereen evenveel ruimte heeft om veerkracht te ontwikkelen, dat improvisatie en ambachtelijkheid alleen kunnen gedijen wanneer bescherming aanwezig is. Daarom blijft hij de rechtstatelijke structuren van de verzorgingsstaat waarderen als noodzakelijke bedding. Sociale zekerheid is voor hem geen reliek, maar een oude vriend die burgers beschermt tegen willekeur en ongelijkheid. Zij maakt het mogelijk om risico’s te dragen, om te experimenteren, om niet bij elke tegenslag uit te glijden.

Het spanningsveld tussen enerzijds maatschappelijke veerkracht en anderzijds institutionele bescherming vormt een rode draad in Willems denken. De kracht van lokale praktijken fascineert hem, maar hij verliest nooit uit het oog dat deze praktijken kwetsbaar blijven

zonder robuuste instituties. Waar ruimte ontstaat, moet ook zekerheid worden geboden; waar vrijheid lonkt, moet tegenkracht bestaan. Willem formuleert deze spanning niet als tegenspraak, maar als een gegeven waarmee bestuur en samenleving moeten leren werken.

Die combinatie van kritische alertheid en optimistische verbeeldingskracht geeft zijn werk een herkenbare toon. Hij gelooft in het vermogen van mensen en instituties om nieuwe vormen van samenleven te ontwikkelen, terwijl hij tegelijk scherp blijft voor de manieren waarop macht zich organiseert en verstevigt. Zijn denken beweegt niet naar een sluitende theorie, maar houdt het veld open, zoekend naar verschuivingen die betekenis bieden zonder te simplificeren.

Dit Liber Amicorum sluit hierop aan. In de bijdragen van de auteurs zien wij vier hoofdlijnen terug. In de eerste plaats zijn het artikelen over Willem als persoon: kritisch en optimistisch, bescheiden en ambitieus, betrokken en op gepaste afstand. Het zijn met name Bert de Vroom en Ringo Ossewaarde, die de persoon Willem Trommel identificeren aan de hand van zijn werk (Ossewaarde) en persoonlijke ontmoetingen (de Vroom).

De tweede hoofdlijn, en ook deel 2 van de bundel, bestaat uit *hardcore* bestuurskundige beschouwingen van diverse auteurs, al dan niet geïnspireerd door het werk van Willem. Na de bijdrage van Leo Huberts over de vraag wat 'goed bestuur' zou moeten behelzen, gaan zowel Gjalte de Graaf als Ronald van Steden in op de waarden die goed bestuur zouden moeten dragen. Romke van der Veen, respectievelijk Taco Brandsen werpen vervolgens hun licht vooruit bij hun bespiegelingen over de toekomst van het bestuur. Van der Veen vraagt zich af of nieuwe risico's ook om nieuw bestuur vragen. Brandsen ziet voor de toekomst een belangrijke uitdaging in het betrekken van burgers bij de vorming en uitvoering van bestuur en beleid. Dit centrale deel in de bundel wordt afgesloten met een bijdrage van Ben Crum, die op zoek gaat naar de verbindende elementen om internationaal bestuur verder vorm te geven.

Na deel 2 volgt een intermezzo, door Sharon Stellaard, we verwijzen u er met plezier naar.

Deel 3 van de bundel wordt gevormd door artikelen die we als onderdeel van de kritische bestuurskunde kunnen beschouwen. De eerste bijdrage is van Mark Bovens, die het kritische perspectief van Willem op zijn beurt kritisch onderzoekt. Schurkt Willem nu tegen de complot-denkers aan en/of levert Willems, volgens Bovens, provocerende blik een belangrijke bijdrage aan de vitaliteit van de Bestuurskunde? Na deze 'inleidende' bijdrage geven Samir Achbab en Robert van Putten, in de geest van de kritische analyses van hun promotor, een kritische analyse van twee actuele politiek-maatschappelijke vraagstukken: de racialisering van het openbaar bestuur (Achbab) en het hardnekkige maakbaarheidsdenken in het openbaar bestuur en de samenleving (van Putten). Marcel Hoogenboom zet een debat voort dat hij en Willem jaren geleden al begonnen, altijd op het scherpst van de snede, over het belang van orde in Westerse democratische verzorgingsstaten.

Het laatste deel van deze bundel sluit aan bij de optimistische inslag die ook in het werk van Willem gevonden wordt en waar Ringo Ossewaarde in deel 1 van de bundel al een korte verwijzing naar maakt. In dit deel bieden Marlies Honingh en Hans Boutellier enig houvast om met een positieve blik vooruit te kijken. Het zal Willem deugd doen dat Honingh kansen ziet om onze overgestructureerde samenleving meer lucht te bieden met de erkenning van de burger als creatieve, 'spelende' actor in bestuur en beleid. Ten slotte vraagt Boutellier zich af of Willem het optimisme deelt over de vraag of binnen de, zich ontwikkelende, tribale samenleving nieuwe vormen van maatschappelijke solidariteit kunnen ontstaan.